

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№38
(19228)

2019 чылдың
апрель 9
вторник

Хүннүн үнери — 05:41
Ажары — 19:23
Хүн дурту — 13:42

Садар өртээ хостуг (12+)

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ЧАА ШКОЛА ТУДУУ

Чылдың 14 дугаар школазында
стунуп келген нарын байдал
ш республиканың өске-даа шко-
ында байдалды экижидер тала-
пе апрель 6-да Шолбан Кара-оол
чырыдышкын сайыды Ольга
ева-биле чугааны кылган. Ол
ында социал четкилерде мын-
ижээн:

эң дилээм езугаар РФ-тиң чыры-
ын сайыды Ольга Васильева Тыва-
школалар тудуунга немей акшалан-
шкынны улгаттырар талазы-биле

айтырыгны өөренип көөрүн аазады. Бо
угланышкын талазы-биле ажилды кош-
катпазын бодум коллегаларымдан негеп
тур мен. Сөөлгү ийи чылда Кызылда 16
дугаар лицейни база Ийи-Талда амгы үеге
дүүштүр кылган школа-интернатты туткан
бис. Бо сезонда хемниң солагай тала-
зында дачаларның девискээринге школа
тудуун эгелээр бис, а сентябрьга чедир
«Южный» микрорайонунда школаның
тудуун доозар бис. Оон аңгыда «Горный»
микрорайонунун (чон аразында Шанхай
дигиривис) комплекстиг тудуунда №14

школаның чаа тудуу көрдүнген. Амгы
үеде ол школада 2011-2012 чылдарда
болгулаан чер шимчээшкыннериниң сал-
дары-биле нарын байдал тургустунган.
7-8 чыл бурунгаар эде тургузуп, быжыг-
лаашкын ажилын чоруткан-даа болза,
14 дугаар школаның өөреникчилеринге
соңгаарладышкын чок, өөрениринге,
эртем-билиг чедип алырынга таарым-
чалыг байдалдар негеттинип турарын,
Ольга Юрьевнага илеткээн мен. Айты-
рыгны шиитпирлээр бис, чаңгыс чер-
чурттугларым!»

Хүннүн медээлери

УЛУГ ӨГБЕВИС 94 ХАРЛААР

Тываның улустун чогаалчызы, төөгү
эртемнериниң доктору, очулдурукчу,
этнограф, хамнаашкын талазы-биле хөй
монографияларның автору, Тываның
Дээди хамы, «Делегейниң дириг эрти-
нези» деп хүндүлүг аттың эдилекчизи,
Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы,
I чаданың «Буян-Бадырғы» орденниң
болгаш өске-даа хөй-хөй шаңналдарның
эдилекчизи хүндүлүг өгбевис МОНГУШ
БОРАХОВИЧ КЕНИН-ЛОПСАН апрель
10-да 94 харлаар.

ЭКИ «ЧЕТВЕРГТЕР»

Кызылдың социал политика талазы-
биле департаментизи кадының байда-
лы кошкак улуг-биче кижилерге болгаш
хоочуннарга айның бирги четверигинде
11 шактан 13 шакка чедир И. Ярыгин ат-
тыг спорткомплекске бассейнге эштип,
кадыкшылын быжыглавышаан, дыштаныр
арганы берип турар. 2014 чылдан эгелээн
«четвергтер» ылаңгыя, улуг назылыг киж-
лер аразында нептереңгей болу берген.
Апрель айның баштайгы четверигинде
бассейнге 62 киж эштип, дыштанып ал-
ган. Оларның аразында 45 киж — бичии
уруглар, 17-зи улуг улус болган.

МЕДАЛЬДАР МОНГУШТАРДА

Апрель 5-6 хүннеринде Влади-
кавказ хоорайга 1999-2001 чылдарда
төрүттүнген аныяк спортчулар аразында
Россияның бирги чери дээш хостуг хүреш
маргылдаазы болган. Россияның алдар-
лыг тренери Казбек Дедегкаевтиң чырык
адынга тураскаадып эрттирген хевис
кырынга чидиг демиселге Россияның 40
регионундан 300 ажыг спортчу киришкен.
Бо эрткен маргылдааның тиелекчилери
Европа болгаш делегей чемпионатында
киржир эргени чаалап алганнар. Оларның
аразында Тываның спортчулары: 57 килге
бирги черни Начын Монгуш алгаш, алдын
медальга төлептиг болган. 61 килге чедир
Кежик Монгуш үшкү черге төлептиг болуп,
хүлпер медальды алган.

ОРКЕСТРНИНГ ГАСТРОЛЬДАРЫ

Апрель 13-те Тыва Республиканың
Чазааның Үрер-хөгжүм оркестри Хакас
республиканың филармониязының
улуг залында концертин бараалгадыр.
Оркестриниң уран чүүл удуртукчузу бол-
гаш дирижеру Саян Салчак, солизи —
Тываның улустун артизи Софья Кара-оол.
Концертке делегей классиказын, амгы
үениң хөгжүм-аялгаларын, Тываның
композиторларының чогаалдарын, тыва
улустун аялгаларын, эстрада, джаз, хип-
хопту дыңнап болур.

ЭКОЛОГТУГ АКЦИЯ

Апрель 7-де Кызыл хоорайга «Арга-
арыгны камгалап арттыраалы» деп эко-
логтуг акция болуп эрткен. Аңаа 13 коман-
да — ТКУ-нун, Тывада студентчи спортчу
клубтар ассоциациязы, хоорайның шко-
лаларындан болгаш өске-даа албан ор-
ганизациялар командаларындан аңгыда,
хоорайның 28 чурттакчызы киришкен.
Ниитизи-биле 1,2 тонна макулдураны
чыгган. Экологтуг акцияның идеякыйжи
киржикчилери тус-тузунда белекчигеш-
терни алган.

ШЫН — ТӨӨГҮЛҮТ СОЛУН

Шын» солуннун 2019 чылдың чагыдылгазы Тываның
почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчан-
«Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың
чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту,
килеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!
гим эш-өөр! Ынак солунуңарны бажыңдан-даа үнмейн,
ып алыр чаа арга база тыптып келген. Чүс-чүс километр
та чурттап турар чоок кижилериңерге, эштериңерге бе-

лек кылдыр, podpiska.pochta.ru сайтыны таварыштыр солунну
чагыдып берип болур силер.

	ИНДЕКСТЕР	1 айда	3 айда	6 айда
Хууда чагыдыкчылар	П6855	167,39	502,17	1004,34
Бүдүрүлгелер болгаш организациялар	П6860	175,44	526,32	1052,64
Редакциядан чагыдарга	—	96	288	576

Солун дамчыштыр чарлалдар, байыр чедиришкыннерин төлевирлиг кылып болур.
Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru. Тел. 8-923-552-20-70.

олунну чиик өртөккө чагыдып алыр арганы эрттирбе! Чагыдылгаже далаш!

Чагыдылга-2019

Чазак Даргазы социал
четкилерде

ДАГЫН УЖУРАЖЫЛГА

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол эрткен неделяларда федералдыг деңгелдег ажил-агыйжы ужуражылгалар удаа-дараа киришкен. Оларның кан-дыг түннелдерлиг болганын, интернетте социал четкилерде дораан бижип, өөрүшкүзүнда, дүвүрелин-даа чону-биле Шолбан Кара-оол үлежип турар. База бир дарый ужуражышкын дугайында мынчаар бижээн:

«Дмитрий Анатольевич Медведев-биле база катап ыңдыг дүрген ужуражы бээримни черле бодавадым. РФ-тиң Чазаның Даргазының улуг деткимчезин бистиң Тывавыстың алган төөгүлүг хунүнден эгелээш, хей эвес үе эрткен чүве. Ол болушкунга чедир база ооң соонда мээң хун бүрүде ажилым графиги хары угда чүдүрлү берген деп болур: кол сорулгазы билдингир төрөөн республикавыска боттаныр хей эгелээшкннерниң салым-чолунуң шиитпирлеттинип турары.

Дүүн дүвү-далаш Абаканче, улаштыр Москваже чоруур ужурга таварыштым. Сөөлгү ийи неделя иштинде Россияның Чазаның Даргазының удуртул-газы-биле хемчеглерге ийи дугаар киржирим бо.

Ол дээрге бо хүнде бистиң республикавыска хамаарышкан чугула айтырылгалыг «Национал төлевилелдер» шуулганы болур.

Дмитрий Анатольевиче баштаткан коллегаларым губернаторлар-биле Президентиниң национал төлевилелдерин боттандылар, социал адырлары-высты эде-хере тырттар ховар арганы ажыглаары-биле «шактарывыс деңгелдевис», демниг ажилдап кирипкенивис ол.

Ол хире ыңдыг эптиг арга берип турда, ону долзуу-биле ажыглаар ужурулг бис. Күрүне деткимчезиниң хуваалдазының үезинде Тывавыстың хөгжүл-дезиниң тускайлаң байдалдын федералдыг яамыларга бадыткаары чугула. Ол талазы-биле шудургу ажилдаан бис.

67 федералдыг төлевилел-дин 46-зында бистиң республикавыс киржип турар. Ылаңгыя 24 төлевилелде көскү демдеглеттинген бис. 2021 чылга чедир бо төлевилелдерге 7 млрд рубль ажыг федералдыг чиигелделерни (субсидиялар) алыр ужурулг бис. Ыңдыг-даа болза Чазактың бо эгелээшкни-биле эрттирип турар шуулган биске база херек.

Федералдыг удуртукчуларның база регионнарда коллегаларның тодаргай чугаалажышкыннары төлевилелдерниң ажыл-шымчээшкнннге дуза болур. Чүге дизе оларның угланышкыны күрүне программаларындан ылгалып, чоннуң чедимчелиг байдалынче угланган болгаш кижилер бүрүзүнүң тустуунда амыдыралыңа эки салдарлыг!»

ҮРДЕ МАНААН КӨВҮРҮГ

Дүрген биле Сосновка сумуларының чурттакчыларын аргыштырар шапкын суглуг Дүрген хемни кежир чадаг кижилер өөрүшкүзүң амыдышкыны байырлыг байдалга эрткен. Көвүргүңүң узуну 50 метр, доора дуртунуң хемчээли 2 метр. Көвүргүңүң амыдышкының арыннарында өөрүшкү-маңнай чайнаан хей санныг школачылар, ийи сумунуң чурттакчы чонну чыгып келген.

Таңдыжыларның өөрүшкүзүн ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Шолбан Хоппа, ТР-ниң орук-транспорт комплекзиниң сайыды Олег Бады үлежип, байыр чедирип, кызыл кожааны кескен.

Эрткен чүс чылдың 1952 чылдардан бээр ыяш, астынчак көвүргүлөр-биле Дүрген, Сосновка суурларның чурттакчы чону аргыжып турган. Оларның хей кези школачылар. Долгандыр орук-биле аргыжарының аразы барык үш километр. Час келирге-ле, эрги көвүргүңү үр-чайынды алгаш баарга, шаа-биле септеп-селип алыр. Оон дараазындагы часка чедир ыңчаар аргастанып келир. Уругларның айыыл чок чоруун хандыра-ры-биле оларны Бай-Хаактың школазынга өөредир ужурга таваржып турган.

Сосновканың Түметей Оюн аттыг ортумак ниити өөредилге школазында 312 өөреникчи бар. Оларның 70 хуузу Дүрген суму-зундан өөренип кээп турарын ук школаның директору Аяна Оюн чугаалады: «Бистиң школа 1918 чылда тургустунган. Дүрген суму-зунда чүгле эге школа бар болганы-биле 5 класс соонда өөреникчилер бистиң школада өөренип турар. Кожуунувустун чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Алик Монгуш, ооң амыдырал-хандырылга талазы-биле оралакчызы Эмер-оол Сатка бистиң күзеливисти амыдыралга боттандырып, бо хүн мыңдыг быжыг көвүргүңү кыска хуусада тудуп, ажылгалга киригени дээш өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис. Школаның коллективи хирешаавыс-биле көвүргүңү тудуунга үлүүвүстү киридивис. Цемент дажып, кудуп, херим дозулап, туду-жуларны ашкарып-чегерип, аар-саар ажилдарга дузалашкан бис. Школачыларга бо езулуг-ла «билиглер көвүргү-дүр». Чазын, хем көдүрлүп, шапкын апаарга, уруглар ам долганып үе чарывас» — деп, директор өөрүшкүзүн чажырбайн чугаалады.

Дүрген суму-зунуң Култура бажыңының директору Марина Дагба база байырлыг амыдышкыга киржип келген. «Дүрген өскөн төрөөн суурум. Хей

чылдарның дургузунда шиитпирлеттинмейн турган көвүргүңүң амыдышкыны кожуунуң чагырга даргазынга чаа ажылдап келген Алик Кертик-оолович шиитпирлээни бо. Чонууска, ажы-төлүвүске дыка улуг белектир. Мен база Сосновканың школазынга өөренип турган мен. 1980 чылдарда Дүрген суму-зунга спорт залын ажылдапкан. Ынчан кезээниң-не хол бөмбүү, баскетбол, теннис дээш оон-даа өске спортчу секцияларже барып, маргылдааларга киржип дээш, ыяш көвүргүлөп кижип турган бис. Бо нарын байдалды дыка эки билер мен. Хей чылдар дургузунда Дүрген хем улгадып, дажый бээр-ле, көвүргүңү септеп-ле турган. Часкы үеде хем чайындылай бээр-ле, айыылдыг-ла. Ынчангаш башкыларны-даа, ада-иелерни-даа дүвүредир нарын айтырып турган. Бо демир быжыг көвүргүңү олчаан баар боор.

Бистиң клубту чаартып, капитал септелгезин кылган. Мооң мурнунда бичии фойеге хемчеглер эрттирер турдувус. Ам делгем чырык чылыг клубка чон хей-биле байырлалдарда чыгып дыштанып турар» — деп, Марина Дагба сагыш-сеткили-биле үлешти.

Чыылганнар аразында буурул баштыг өгбелер база хей. Оларның бирээзи Надежда Стукало-биле ужураштым. «Кайгамчык чараш, быжыг көвүргүңү бо хүн ажылгалда кирип турар-дыр. 1997 чылда бойдусхалавының уржундан аяш көвүргүңү суг алганын сактыр-дыр мен. Ынчан 3 хонук сугур чаас чагган чүве. Дүрген суму-зунда ада-иенниң-даа, мээң-даа төрөөн черим. Ам уруглары-выс-даа, хоочуннар-даа амырадывыс» — деп, хоочун эне чугаалады.

Көвүргүңү ийи суурнуң чурттакчы чону демнежип тургаш туткан. Чүгле харын тускай машина-техникалыг специалистерни чалаан. «Кызылдан «Бастион» деп компанияның ажылдакчылары чер адаанче 6 метр ханы оңгарларны өрүмнөп, быжыг демир баганаларны тургускан. Дүрген, Сосновканың чурттакчылары көвүргүңүң тудуунга улуг

үлүүн киригенин. Суу бээр-ле, шапкын суг-биле чудуктар дозар үчүк демир-бетон тууза база кылган» — деп, даргазының амыдыралыга талазы-биле ора Эмер-оол Сат чугаалады.

Дүрген биле Сосновка сумуларының чурттакчы көвүргүңүң тудуунуң дугайыг дилегни эрткен чыгырганын Таңдыжылар чыгырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Алик Монгуш чугаалады. Кожуунуң чаа Төлээлчилер хуралының таттары-биле көвүргүңүң тудуу-нун өөренип көргөш, бюджетче ооң акшаландыкыны аңгылаан. Ниити көвүргүңүң тудуунче 925 м. ди чарыгдан. Акша-тегерек кези оңгарлар өрүмнээр демир баганалар тургуза дарже үнген. Өрүмнээшкн чер адааның суглары ке-доңа бергени, бо бүгүнүң чедир быжыглаарыңа ша турар.

Таңды кожуунуң чыгырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Алик Монгуш аалчылар-биле көвүргүңүң соонда чугаалаштым күүсекчи орган болганы чурттакчылары-выстың аразында хандырылга талазы чугула айтырылгаларын бир чегде шиитпирлээр ужурул. Ол дугайында Тываның Баш Шолбан Кара-оол муниципал тургузуглар чагырыкчылары негезин. Ынчангаш Дүрген хемни кежир чадаг кижилер көвүргүңүң эривээнде ажылгалче к дээш четтигиптис.

Чыл эгезинде көвүргүңүң төлевилелин ажилдап турган, өрүмнээшкн компания-биле дугуржулганы кы-тудуг материалдарын сатты. Тус черниң беш каңнакчы тудуг ажылыңче хаара тут Чоннуң киржилгези-биле кы көвүргүңүң деп болур. Ада-и-чөөлүлдери, депутаттары, кылар, сумуларның чону дем киришкен. ТР-ниң орук-транспорт комплекзиниң сайыды О. Бады бо хүн көвүргүңүң хей көргөш, шупту негелделер дүгүп турарын чугаалады.

Арыннарында өөрүшкүңүң турган школачылар «Школа-айыыл чок орук», «Көвүргүңүң четтирдивис» деп хуудусту болгаш яңзы-бүрү өңүгү ша-лар тудуп алган турлар. Чы-ган чон ында-мында аразында «амыдыралдың», «билиглерниң», «найыралдың», улуг классты өөреникчилери «ынакшылдан көвүргүңүң деп чаа көвүргүңүң сеткилинден өөрүп турдулар.

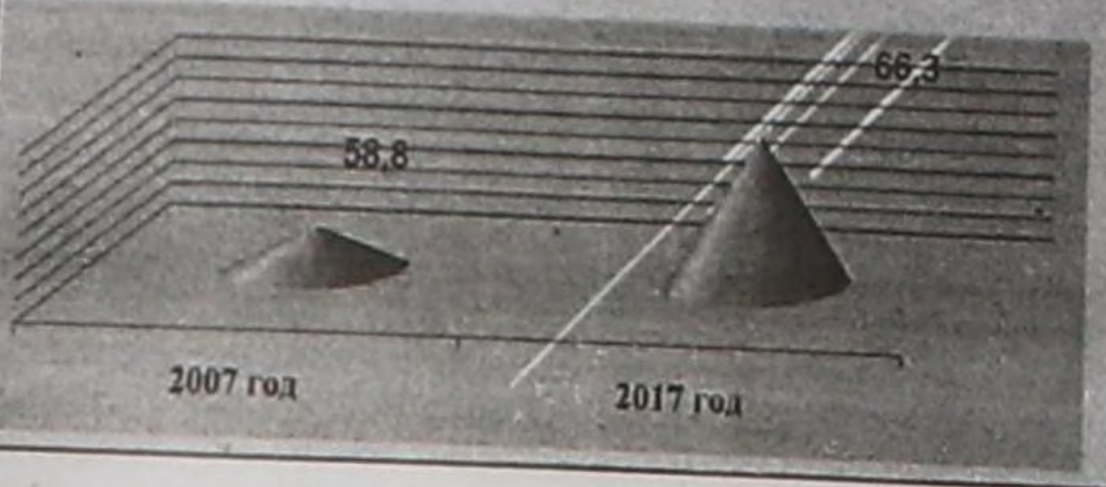
Шончалай ХОВАЛЫ
Авторнуң тырттырып
чуруктары

ДЕМОГРАФИЯ

ХҮННҮҢ САН-ЧУРАГАЙЫ

10 чыл дургузун-
да республиканың
чурттакчыларының назыны
7,5 чыл улгаткан

Студентилер-биле ужуражылга

СПОРТЧУ, ХӨЙ-НИИТИЖИ,
ТЕРГИИН ӨӨРЕДИЛГЕЛИГ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Красноярскиге өлкөн экономика тиги шуул-уезинде ында аңгы-аңгы өредилге черлериниң ты-студентилери-биле Си-бириниң федералдыг универ-ситетиниң чанында шериг-тергилер өөредилге төвүнүң азынга ужурашкан. Төптө тыва, орус студентилер динип турар. Ном саңына ылганнарның хөй кезин үнде адаан өөредилге тө-вүн студентилери. Олар Ты-ваның Баштыңын шеригжит-чурум езугаар байырлыг хаал-биле уткуп алганнар. Шеригжиткен өөредилге үнүң начальниги полков-Виталий Викторович Лой-тин студентилеривисти өдигезинге-даа, хөй-ниити-дарына-даа четтигип ту-дээрзин онзалап демдегледип,

вамга албан чедип, ада-иёмге, дөргүл-төрелдеримге ужуражып турар мен. Кады төрөөннөр дөрт кижиге бис. Акым, угбам, мен бол-гаш дунмам бар. Хеймеривис Майдыр мээң ажилдап турар институтумну доосту. Ол база хостуг хүрешке спорт мастери. Тыва студентилер чүгле бокска эвес, а хүреш, хостуг хүреш, самбо, дүрүм чок спортчу оюн-нарга тиелелгелиг черлерни ээлеп турар.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол демир-орук чогуңдан регионче кири сөөртүп турар аш-чем болгаш өске-даа херге-лел барааннарының өртээ кожа регионнардаан аар болуп тура-рын демдегледип. Оон аңгыда Красноярскиге болган шуулган республиканың экономика тиги хөгжүлдизинге улуг салдарлыг дээрзин айытты – деп, Омак Донгак чугаалады.

хаактарын, херекселдерин да-жыыр дээш оон-даа өске ажил-дарга дузавыс көргүстүвүс. Бир хүн ажилдап турувуста бисти чаңгыс черге чыскааппан. РФ-тин Президентизи Владимир Путин Универсиадааның тиелекчилерин шаңнаан соонда, бистиң чаны-выска келгеш, холувус тудуп: “Эки ажилыңар дээш четтир-дим! Эр хөй силер!” дээни дыка өөрүнчүг болду” – деп, каракта-рында өөрүшкүзү ам-даа хөвээр чугаалады.

Эртинениң бокска сонугура-лы канчаар оттуп келгенин база сонугураарымга, ол мынчаар харыылады: «Мен Тес-Хем ко-жууннуң Самагалдайдаан мен. Он харлыг үемде эжим Саин-Белек-биле ооң бажыңынча бар чыдырывыста, тренер башкызы Самет Чимбиян халдып келген. Ол Саин-Белекти удавас мар-гылдаага киржирин дыңнадып, менче көргөш: «Сээң ачаң Юрий Эртнеевич бокстуң хоочуну кижиге болгай. Ол дугайында сонугу-рап айтырып көр даан» – дээн. Кежээ ачамдан айтыраарымга, ол аныяк үезинде бокс мар-гылдааларыңа киржип, тиел-лелгелиг черлерни ээлеп тур-ганын чугаалаан. Ол хүнден эгелээш, ачамның соон салгап, бокстан чарылбаан мен. Удавас, апрель 10-да, Красноярскиниң университеттериниң студенти-лериниң ортузунга бокс маргыл-даазыңа киржири-биле тренер башкым Омак Анатолевич-биле шыңгыы белеткенип тур бис».

База бир студент-биле та-

Тайгана Ооржак Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол-биле.

ныштырай. Шериг-инженер институтунуң тергилер өөре-дилгелиг бирги курсчузу Тай-гана Ооржак: «Бо өөредилге черинче кирери амыр эвес, шилилге элээн шыңгыы болган. Чээрби олутче 200 уруг кордап турган. Дооскаш, шериг инже-нер мергежилдиг болур мен. Бирги курста 8 тыва уруг бар. Бир взводта 4 уруг. Хөй-ниити чуртталга бажыңы арыг-силиг, чылыг, чырык. Бир өрээлде-ле 3 уруг чурттап тур бис. Школачы чылдарымдан тура хостуг хүреш секциязынча барып турган бол-гаш, мында база уламчылай бердим. Хостуг хүрешке тренер башкым – Булат Борисович Гомбоев. Тываның Баштыңы республикада инженер мер-гежилдиг кадрларның чедиш-пейн турарын чугаалады. Мен өөредилге черин чедишкенин дооскаш, Тывада 55-ки тускай мотоадыгы (даг) бригадасын-га ажилдаар сорулгалыг мен. Төрөөн чуртумнуң сайзыралы дээш ажилдаар мен. Тываның көлөр үези бистен хамааржыр».

Ужуражылга үезинде бир аныяк кыс фотоаппарат ту-дупкан бистиң-биле бир деңге ажилдап турарын эскердим. Коллегалары-биле таныжып алыры-биле чеде бердим. Ооң ады – Долаана Сарыглар. Ол Красноярскиниң күрүнениң меди-цина университетиниң 5-ки курс-чузу, хөй-ниити ажилдарының идепкейжизи. Долаананың амгы үеде мергежили терапевт, ор-динатурага иммунолог эмчиге өөренип күзөлдиг.

“Күш-культура башкызы Омак Анатолевич журналисти-кага сонугурааларымны эскер-геш, Сибириниң федералдыг университеттин кол корпусунда этниктиг чоннар аразының жур-налистика школазының курста-

рынга өөренип алырын сүмелзэн. Валентина Ивановна Варакина эгелеп чоруур журналистерге статьялар, медээлер бижири-ге, видеоматериалдар бижиде-ринге, интервью алырынга, чурук тырттыраарыңа 3 ай дургузунда өөредип турар. Тергилер ажил-дарлыг студентилер Москвага мөөрейге киржир. Өөредилге үезинде Красноярскиниң мигра-ция албанынга, чоннар найы-ралының бажыңыңа чедип, өске хоорайларның этниктиг чоннар аразының журналистика школа-зынга видеоконференцияларга киржип турдувус. Красноярск хоорайда элээн хөй тыва чон чурттап турар. Кол сорулгам – тыва чоннуң мында канчаар амыдырап-чурттап турарының дугайында социал четкилерге бижири. Журналист мергежил база дыка солун-дур. Амгы үеде кижиге бүрүзү интернет четкизи-ден делегейде, чуртта амыды-ралды билип ап турар болгай. Ынчангаш социал четкилерге бичии медээни-даа, чуруктар-ны-даа бодамчалыг салыр. Бо хүнгү Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол-биле ужуражылганы бижээш, башкымга хынаткаш, ооң соонда, социал четкиге чу-руктар-биле салыптар мен. Ужу-ражылгадан удавас Кызыл – Ку-рагино аразында демир-орук ту-дуу эгелээрин билип алдым. Ол дээрге эки шыскажыл. Тываның экономика тиги сайзыралының чаа чадазы болур”.

Шолбан Кара-оол шеригжит-кен өөредилге төвүнүң удуртул-газынга Тывадан барган өол-дарга инженер мергежил чедип алыр арга берип турары дээш четтиргенин илереткен.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Виктория ЛАЧУГИНАНЫҢ,
Ада ТЮЛЮШТУҢ тырт-тырган чуруктары.

Омак Донгак биле Эртинэ Чооду.

оярск хоорайга март 2-12 ринде эрткен XXIX делегей лиг Кышкы Универсиадага ин эки ажилдаанын чугаа-

өн-Хемчик кожууннуң Тала чурттуг Омак Дон-өөредилге төвүнүң күш-ура башкызы. Ол ында секциязын неделяда 3 эрттирип турар. Омак 2011 Сибириниң федералдыг оситединиң политехниктиг тудунга инженер мерге-чедип алган. Шериг албан птезин маңаа-ла эрттир-мыдырап-чурттаанындан О чыл ажа берген. Бичии-н спортка сонугураалдыг колачы чылдарында бокс азынча барып эгелээн. ылда бокска спорт масте-ы чедип алган.

ва оолдар, уругларның а сонугураалы улуг. Куль-хемчеглерге база доктаа-ржип, уран талантызын гадып турар. с секциязында чүгле кур-пар эвес, а Красноярск иның күзөлдиг тыва сту-тери кээп турар. Шериг-ин-ститутунуң директору й Николаевич Гаринден екциязы эрттирер дуга-дилээримге, үр-даа бо-ин чөпшээрешкен. Ынчан-ар мында маргылдаалар-еткенир аргалыг апарган. ем-биле албан чериниң ал бергени бажыңында л турар бис. Өөм ишти де узун шөлээде. Кышкы, айыштанылга үезинде Ты-

Алдынай Сарыглар ТР-ниң көдээ ажил-агый сайыды Эртинэ Данзы-Белектен интервью айттыр.

Омак Донгактың өөреникчизи, бокска спорт мастеринге канди-дат Эртинэ Чооду-биле база чугаалажып четтигиптим. Ол Красноярскиниң аграрлыг уни-верситетиниң ийиги курсчузу. Январь айда 91 килге спортчу-лар ортузунга Эртинэ I-ги черни бүзүрелдиги-биле чаалап алган. “Маргылдааларга доктаамал белеткенип турган болгаш тиел-лелгени кандыг-даа бергедээш-киннер чокка чедип алдым” – деп, аныяк спортчу чугаалады.

XXIX делегей чергелиг Кышкы Универсиадага Эртинэ Чурттуң Баштыңы В.В. Путин-биле хол тутчуп, чугаалашканы аңаа ут-тундурбас болуушкун болган. “Универсиада үезинде айыыл чок чорук болгаш дуза көргүзөр албанга ажилдап турдувус. Бис аңгы-аңгы шөлчүгештерге аңгылап тургускан черни (пост) хайгаараар, спортчуларның

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

«Дүк» регионалдыг төлевилелдин киржикчилеринге шилилге конкурсту эрттирер дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

2019 чылдың март 22 №135 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Баштыңының Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентинге) 2019 чылда республиканың ажил-херектеринин болгаш 2019 чылда иштиги политиказының «2019 чыл — национал сорулгаларны чедип алырының оруунга старт» деп 2018 чылдың декабрь 24-тен Айткалын күүседире-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

Коштунган чүүлдерни бадылаар:

«Дүк» регионалдыг төлевилелдин киржикчилеринге шилилге конкурсту эрттирер

«Дүк» регионалдыг төлевилелдин киржикчилеринге шилилге конкурсту эрттирер дугайында ДҮРҮМ

1. Ниити дүрүмнери

«Дүктү» баштай болбаазырадыр цехти тургузар талазы-биле «Дүк» деп регионалдыг төлевилелдин киржикчилерин тодарадыр дээш шилилге конкурсту эрттирер.

1.1. Бо дүрүм «Дүк» деп регионалдыг төлевилелдин киржикчилеринге шилилге конкурстуң негелделерин болгаш чурумун доктаадыр турар, киржикчилерин сагыр негелделерин, конкурстуң документациязын болгаш кады чугаалашканын үнелээр негелделерни тодарадыр.

1.2. Шилилге конкурс Кызыл хоорай, Москвская кудумчузу, 2 «а», 4 каат — конференц-зал деп адрессте Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызынга болуп эртер.

2. Сорулгалары болгаш кылыр ажилдары

2.1. Шилилге конкурсту төп, барыын болгаш мурнуу деп хуваап бөлүктүн девицкээрлерге көдээ ажил-агыйның мал-маганының дүгүн болбаазырадыр база дүктен кылган чүүлдер бүүдүрү дүктү баштай болбаазырадыр үш цехти тургузар сорулга-биле эрттирер турар. Шилилге конкурстуң кылыр ажилдары:

а) Төп, барыын болгаш мурнуу деп хуваап бөлүктүн девицкээрлерге дүк болбаазырадыр үш цехти тургузар талазы-биле үш тилекчини тодарадыр;

б) Күрүне деткимчезин чедирери-биле дүк болбаазырадыр цехтин технологтуг дериг-херекселин, чоорту садып алыр эргени бербишаан, бир чыл ичинде арендага бээр.

3. Шилилге конкурстуң организацылары

3.1. «Дүк» регионалдыг төлевилелдин киржикчилеринге шилилге конкурстуң организацызы дээрге Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы (улаштыр — ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы).

3.2. ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы шилилге конкурс эрттирер дугайында чарлады ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының албан езузунуң сайтызынга (<https://mcx.rtya.ru>) чарлаар.

3.3. Шилилге конкурстуң адын, ай-хүнүн, уешагын болур черин болгаш документилер хүлээп алыр хуусаазын чарлаага айтып каар.

3.4. ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының сайтызынга шилилге конкурс эрттирер дугайында чарлаага айтыткан хуусаа дургузунда чагыглары бо Дүрүмнүн №1 капсырылганында майык езугаар (улаштыр — чагыг) организацы хүлээп алыр.

3.5. Чагыгларны бүрүткел журналынга бижип демделээр. Шилилге конкурстка киржирин илереткен чагыгны хүлээп алган деп демделгээш, ийи дугаар экземплярны чагыкчыга эгидип бээр.

3.6. Организацытор конкурсту белеткээр, эрттирер ажилдарны кылгаш, хүлээп алган документациязын конкурс комиссиязынга бээр. Конкурс комиссиязының составын Тыва Республиканың Чазы бадылаар.

3.7. Күрүне деткимчезиниң ниити хемчээлин формула езугаар санаар, ынчалза-даа бир чагыкчыга 7 млн. рубльдан көвүдес болур.

$V_{\text{д}} = \text{Дериг-херекселдин өртөк үнези, тургузуп салгаш, элээр + кожуп аайлап кылгаш, ажилдадыры, ында } V_{\text{д}} \text{ дээрге күрүне деткимчезиниң ниити хемчээли.}$

4. Төлевилелдин киржикчилеринге шилилге конкурстуң негелделери

4.1. Шилилге конкурстка арат (фермер) ажил-агыйлар, көдээ ажил-агый адырында ажилдап чоруур көдээ ажил-агый бүүдүргезинин кооперативтери, көдээ ажил-агыйның хереклекчилер кооперативтери, көдээ ажил-агыйның барааннарының бүүдүрүчүлери, ол ышкаш сайгарлыкчы ажил-чорудулганы боттандырып чоруур хуу сайгарлыкчылар киржип болур.

4.2. Дараазында негелделерни сагып турар болза, күрүне деткимчезин бээр:

а) Тыва Республиканың девицкээринде бүүдүргелиг ажил-чорудулганы кылып чоруур (шилилге конкурстка киржир чагыгны берген ай-хүнүнүн үезинде);

б) Күрүне бүрүткелин Тыва Республиканың девицкээринге кылдыргаш, үндүрүг учедунга туруп алган (шилилге конкурстка киржир чагыгны берген ай-хүнүнүн үезинде);

в) Шилилге конкурстка киржир чагыкчының документилер дужаап турган ай-хүнүнүн үезинде үндүрүлгөр, чыыр акшалар талазы-биле камгаладылга дадыырлары, хөөлөр,

дугайында дүрүмнү;

«Дүк» регионалдыг төлевилелдин киржикчилерин шилир талазы-биле конкурс комиссиязының составын.

Ук доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Ук доктаал албан езузу-биле ону чарлаан хүнүнден эгелээш, күш кирер.

Ук доктаалдың күсүлдөзүгүн хыналданы бодумга арттырдым

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы
А. БРОКЕРТ.

торгаалдар болгаш хуулар талазы-биле өрелеринин чогу;

г) Чагыкчыга хамаарыштыр ооң ажил-чорудулганын эде тургузар, соксадыр, буурап дүжүрер чоруктарга таварышпайн турары. Хуу сайгарлыкчылар болза, хуу сайгарлыкчы ажил-чорудулганын соксатпаан турар ужуруг. Бир эвес аңаа хамаарыштыр өрө төлөп шыдавазының (буурашкын) дугайында херек бүүдүргезин оттурган болза, күрүнениң деткимче хөрөгизин хереклеп турар чагыкчы ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызынга күрүнениң деткимче хөрөгизинин төлөвирин соксадыр дугайында бижимел билдиришкенин, херек оттурган ай-хүнүн эгелээш, 5 хүн дургузунда кириер;

д) Күрүнениң деткимче хөрөгизин хереклеп турар чагыкчы болза, даштыкы чурттуң юридиктиг черинде уставтыг (салган) капиталының үлүү бар, Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының бадылаан даңзызында кириген үндүргү онаалдазы-биле чигелделег үндүргү чуруму көрдүнгөн болгаш (азы) ыңдыг юридиктиг черлерге хамаарыштыр катай-хаара 50 хуу ажил турар саң-хөө операцияларын (офшорлуг зоналар) чорудуп турда, медээлерни ажыдып база дамыдып болбас кылдыр көрдүнгөн күрүнелерде болгаш девицкээрлерде кири бижидилгелиг Россияның юридиктиг чери болбайн турар;

е) бюджет хөрөгизинин кол башкарыкчызы (башкарыкчызы) болгаш саң-хөө талазы-биле күрүне контролу кылып чорудар органнар болза, күрүнениң деткимче хөрөгизин берген негелделерин, сорулгаларны болгаш чурумун сагып турарын хынаар дээрзинге күрүнениң деткимче хөрөгизин хереклеп турар чагыкчының чөпшээрешкен бижин, (күрүнениң (муниципалдың) унитарлыг бүүдүрүлгелеринден, ажил-агыйга эштежилгелерден болгаш ниити эрге-ажыктыг тургузулганын уставтыг (салган) капиталын кириштирип алган ниитилелдерден, ол ышкаш ыңдыг эштежилгелерден база оларны уставтыг (салган) капиталын кириштирип алган ниитилелдерлиг коммерциялыг организацылардан аңгыда) күрүнениң деткимче хөрөгизин бээр дугайында керээлер (дугуржулга) талазы-биле хүлээнген ажил-херектерни күүседир сорулгалар-биле чарып алган керээлер (дугуржулга) езугаар хандырыкчылары (подрядчиктери, күсүлдөччилери) болур черлеринин чөпшээрешкен бижин;

ж) күрүнениң деткимче хөрөгизин хереклеп турар чагыкчы Чурумда айтыткан сорулгалар-биле Тыва Республиканың өске нормативтиг эрге-хоойлу актыларында дүүштүр бюджеттиг акша хөрөңи албайн турар боор ужуруг;

4.3. Чагыкчы дараазында документилерни кошкаш, шилилге конкурстка киржир деп 2 кезектиг чагыг билдиришкенин дужаар.

а) Юридиктиг чери болгаш хуу сайгарлыкчыны күрүнеге бүрүткүн дугайында херечилелиниң хоолгазы;

б) Юридиктиг черин болгаш хуу сайгарлыкчыны күрүнениң чаңгыс аай реестринден ушта бижилгези болза, чагыг билдиришкенин дужаар хүнүнүн ол-ла календарлыг айның мурнунда хүнү-биле бижээн болур, оон эрте эвес;

в) үндүрүг органының учедунга туруп алган дугайында херечилелиниң хоолгазы (ИНН);

г) үндүрүг телекчизинин (чыыр акшаларны төлөп турар, камгаладылга дадыырлары төлөп турар кижинин, үндүрүг агентизинин), үндүрүлгөр, чыыр акшалар, камгаладылга дадыырлары, хөөлөр, торгаалдар болгаш хуулар төлээр талазы-биле хүлээлгезин күүседип турар дугайында справка-шыныдылга болза, чагыг билдиришкенин дужаар хүнүнүн ол-ла календарлыг айның мурнунда хүнү-биле бижээн болур, оон эрте эвес;

д) ОКПО, ОКАТО, ОКТМО, ОКПОФ, ОКФС, ОКОГУ кодунун дугайында Федералдыг күрүне статистика албанының дыңнадышкын хоолгазы;

е) дүктү баштай болбаазырадыр цехтин күчү-шыдалын тургузар бүүдүргө оран-савазы бар дээрзин херечилеп турар үлөгер-майык езугаар бижээн шыныдылгалар, документилерни болгаш фото-чуруктары дараазында негелделерге дүүштүр кожар:

бүүдүргө оран-савазы чурттаар бажың-балгаттан 200 метр ырак черде турар деп шыныдылга, фото-чуруу;

цехтин күчү-шыдалын ында турар электри четкизинге тускай керээ езугаар технологтуг херекселдер-биле кошкан деп шыныдылга, фото-чуруу;

хөй эвес хемчээлдиг хирлиг сугларны арыглаарына ажыглаар дээш тускай аңгылап туткан кудуктуг деп шыныдылга, фото-чуруу;

ж) бизнес-план;

з) дүк чурат технологтуг дериг-херексел тургузар черинин болгаш айтыткан дериг-херексел бүрүзүнүн адын, өртөк-үнезин айтып каан тускай тайылбыр бижиктиг схемалары;

и) дүктү баштай болбаазырадыр цехтин күчү-шыдалына көрдүнгөн дүктү көдээ ажил-агый барааннарының бүүдүрүчүлөрүндө садып алыр дээн (баш удур дугурушкан керээлеринин) керээлеринин хоолгалары;

к) бүүдүргө эданиезин (азы эданиелеринин) адаанда турар бүүдүргө эданиези (азы эданиелери) болгаш чер участогу бар дээрзин бадыткаан документилеринин хоолгалары;

л) шилилге конкурстуң киржикчилеринин даңзызынча чагыкчыны кириери болгаш төлевилелди боттандыры ажыктыг дугайында кожун азы хоорай чагырганың даргазының дилег бижин;

м) Россия Федерациязының үндүрүг төлөззинин эрге-туружун бадыткаан документизи.

Бир эвес чагыкчы бо пунктунун «а», «б», «в», «г», «д» иштиги пункттарында айтылган документилерин бодунуң саналы-биле кирибээн болза, организацы ведомстволар аразында чогуур органнарже дилег чагааны чорудар арга-биле оларны боттары чыып алыр эргелиг.

5. Конкурсту эрттирер чуруму

5.1. Организацы конкурсту ийи кезектиг кылдыр эрттирер.

Бирги кезээ апрель 1-ге чедир хуусаалыг, чагыкчыларның дужааган документилеринин шилилге конкурстуң негелделеринге дүжүп турарын конкурс комиссиязы хынаар, технологтуг дериг-херекселди ажилдадып эгелээр, дүктү баштай болбаазырадыр цехтин эданиезинин (эданиелеринин) болгаш тудугларын турар черинге барып чедер, оон түнелдери-биле шилилге конкурстуң ийиги кезээне кириерин чөпшээрээр.

5.2. Бо чурумда көрдүнгөн негелделерге чагыкчының дүжүп турарын хынаарда, конкурс комиссиязы Тыва Республикада Федералдыг үндүргү албанының эргелелиг болгаш Тыва Республиканың ведомстволарынча, албан черлеринге чогуур дилег-чагааларны чорудуп болур.

5.3. Чагыкчыларның дужааган документилерин конкурстуң бирги кезээне сайгарып берген түнелдери-биле чагыкчыларны оон ийиги кезээне шилчидеринден ойталаар үндөзүннери:

а) Бо Дүрүмнүн 4.2 пунктунда доктааткан негелделерге чагыкчының дүүшпейн турары;

б) Чагыкчының берген медээлеринин шың эвези;

в) Чагыкчының дужаавас ужуруг документилеринден аңгыда, чагыкчының бо Дүрүмде көрдүнгөн документилерни долу эвес дужааганы;

г) Күрүне деткимчезин берген негелделерин күүсетпээни;

д) Оон мурнунда чагыкчыга — биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң субъектизинге хамаарыштыр демейлешкек деткимчени (деткимчезинин негелделери, оон иштинде деткимчезинин хөрөгизин сорулгазынга дүүштүр ажыглавайн турган, ол хажыдышкынны кылган хүнүнден эгелээш, үш чыл хуусаа эртпээни;

е) Оон мурнунда чагыкчы күрүне деткимчезин берген чурумун болгаш негелделерин хажыдып турган, оон иштинде күрүне деткимчезинин хөрөгизин сорулгазынга дүүштүр ажыглавайн турган, ол хажыдышкынны кылган хүнүнден эгелээш, үш чыл хуусаа эртпээни;

Конкурс комиссиязы чагыкчының дилээндө ойталаан чылдааганын айтып чагааны айтыткан шиптирини хүлээп алган үезинден эгелээш, беш ажил хүнүнден эртпээни хуусаа дургузунда чорудар.

5.4. Конкурстуң ийиги кезээ болза, оон бирги кезээ доозулган соонда, он беш ажил хүнү эртпээни хуусаа дургузунда болур, конкурс комиссиязы чагыкчы-биле кады чугаалажыр, чагыкчы дүктү баштай болбаазырадыр цех тур-

гузар бодунуң төлевилелинин президиум оон кол экономиктиг көргүзүкчүлүндө элээр.

Шилилге конкурстуң ийиги түнелди дээрге шилилге конкурстка регионалдыг программаның киржикчилерин аразындан тилекчизин тодарадыр ажил-агыйның мал-маганының дараазында болгаш мурнуу деп хуваап девицкээрлерге болбаазырадыр ба кылган чүүлдер бүүдүрер цех дээш эң дүг болган чагыкчыны тилекчи деп.

Конкурс комиссиязының кези шилилге конкурстуң ийиги кезээни чилерин бо Чурумнун №2 капсыры негелде езугаар үнелеп, баллдар-биле салыр.

5.5. «Дүк» регионалдыг төлевилелди деп санаткан киржикчи Тыва Республиканың Фермер болгаш көдээ ажил-агый кооперациязын хөгжүдөр фонду баштай болбаазырадыр цехтин дериг-херекселин, ону чоорту сад эргени бербишаан, бир чыл арендага дып бээр-биле, оон составын болг өртөк-үнезин конкурс комиссиязы ба

Тилекчиге дамчыдып берген дерекселди дүктү баштай болбаазырадыр тургузар сорулгазынга ажыглаар, о езугаар субарендага болгаш (азы) долаага салып болбас болгаш эштежилгелерин, ниитилелдерин, ган эт-хөрөгизин кылдыр азы бүүдү кооперативтин дадывыры кылдыр ал

5.6. ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы, шилилге конкурстуң киржикчилеринин регионалдыг төлевилелдин тилек санаан дугайында конкурс комиссия шиптирини хүлээп алган ай-хүнүн да, үш ажил хүнүнден орай эвес ху ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы езузунуң сайтызынга шилилге конкурстуң негелделерин дугайында медээни ч

5.7. Шилилге конкурстуң түнелд дугайында медээни чарлаан соон, ажил хүннеринин дургузунда, ТР-ни ажил-агый яамызы «Дүк» регион төлевилелдин киржикчилеринге с катты бергеш, ТР-ниң Көдээ ажи яамызының дужаалы-биле бадылаа езугаар дугуржулганы олар-биле чары

6. Күрүне деткимчезин берген н лерин, сорулгаларын болгаш чуруму турарын контролдаар, оларны хаж дээш харысалга дугайында негелде

6.1. Чагыкчыларга берген эт-хер сорулгазынга дүүштүр ажыглап турар трольга хынадыры-биле, олар Көдээ ажил-агый яамызынга дараазында документи хоолгаларын Федералдыг күрүне стат албанының доктаадып каан хуусаала көргүзүп дужаар:

а) форма — ПМ- пром, ай санының б) форма — П-4, ай санының отчеду в) форма — МП-(микро)-натура.

6.2. ТР-ниң Көдээ ажил-агый яа чагыкчының берген медээлери шың болгаш (азы) дугуржулганын негелде хажыткан болгаш (азы) эт-хөрөгизин рулгазынга дүүштүр ажыглап турар дугайында отчетту доктааттыгган ху зында көргүзүп дужааваан таварылг ны илереткен болза, чагыкчыга биж дыңнадышкын чорудар.

6.3. Дүктү баштай болбаазырадыр технологтуг дериг-херекселин, ону ч садып алыр эргени бербишаан, бир арендага берип каарга, ону ажыглааы рар болгаш (азы) эт-хөрөгизин сорулгаз дүүштүр ажыглавайн турар факт-барымд илереткен таварылгада, эт-хөрөгизин Т Республиканың Фермер бизнести бол көдээ ажил-агый кооперациязын хөгж фондуга эгидип бээрин, азы болза, хөрөгизин узуткап, эде болбаазыра чидирип алган болза, азы ол боду а агыйга ажыглаттынмас апарган болза, баланс өртөш төлөзүн негеп, биж дыңнадышкынны ТР-ниң Көдээ ажил- яамызы хажыдышкынны илередип тыт үеден эгелээш, календарының 15 хүн д зунда дыңнадышкынны чорудар.

6.4. Чагыкчы бижимел дыңнадыш алган ай-хүнүн эгелээш, 15 хүн дургуз эт-хөрөгизин эгидер азы Тыва Республик Фермер бизнести болгаш көдээ ажил-а кооперациязын хөгжүдөр фондузунун са жыр агар-санынча акша хөрөгизин шилч арга-биле эт-хөрөгизинин өртөк-үнезин талз хүлээлгелиг болур.

«Дүк» регионалдыг төлевилелдин киржикчилерин шилир талазы-биле конкурс комиссиязының СОСТАВЫ

Тыва Республиканың Чазаның 2019 чылдың март 22-де үнгөн №135 Доктаалы- биле бадылаан.

Брокерт А.В. — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы; Даңзы-Белек Э.С. — Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыдының оралакчызы;

Данзурун Б.В. — Тыва Республиканың Сайгарлыкчылар детхимир фондузунун директору; Достай О.С. — Тыва Республиканың саң-хөө сайыды;

Каратаева Е.В. — Тыва Республиканың экономика сайыды;

Монгуш Д.Д. — Чөөн-Хемчик кохунун Төлөзлекчилер хуралының баштыгы (чөпшээржилге-биле);

Монгуш Д.С. — Тыва Республиканың фермер бизнести болгаш көдээ ажил-агый кооперациязын хөгжүдөр фондузунун директору, хүлээлгезинин күүседикчизи (чөпшээржилге-биле);

Седей Б.С. — Тыва Республиканың Агр. үлөтүр комплекзинин хоочуннарының ниити чөвүлелиниң даргазы (чөпшээржилге- биле).

КЭФ-2019

ТЫВАНЫҢ ОРУКТАРЫ

Энергия биле оруктар – 2019 чылдың март айның 28-30 хүннерде Красноярскиге болуп эрткен экономиктиг тургускан темалары. Бо айтырыгларны Чаданың Даргазы Дмитрий Медведевтиң удуртуп эрттиргени аралдыг чазактың март 27-де чылдың сайгарып чугаалашкан, Красноярскиге болуп эрткен экономиктиг тургускан база көдүргенде, Тываның хөгжүлдесинге кол ааразыннар электроэнергияның шептези, оруктар четкизиниң сайлааны дээрзин төп эрге-чагырга каан, караа ажыттыгын деп

аңгы-аңгы төп эрге-чагырганың чамаланнары Тываның айтырыгларын аңгы кичээнге салып турган республиканың автооруктарының аңгылаңгы Моол болгаш Кыдат анышкынныг оруктар элээн тутту- турар ийик дээрзин Тываның Шолбан Кара-оол каш-даа чугаалап турган. Чижээлээрге, автомагистральды Кызылдан Биканың барыын кожууннарын анышкынныг кылдыр өскерттип, орук чергелиг болуп көпшээрелди үстүкү удуртулгазы каш чылгаар берипкен-даа болза, шиит-херек кырында күүседир ужуруг аралдыг органнарга бюрократтыг ашкыннар уржуунда бо орукка ажылдарның акшаландырыш- күлгө 2018 чылдың эгезинде бо. А ооң мурнунда оруктун сеп- тин республика бодунуң акша- ки-биле эгелзэн. Амгы үеде Р257 орукта чаартылга ажылдарының көскү. Ону бо орук-биле аргыш- лаачылар, чон суглуг караа-биле алдып турарлар.

9 чылда капитал септелге ажыл- ырте, март айның ортаа үезинде бо чылгы сезонда Р257 орук- таан-Арыг биле Чадаанада хоо- ның аразында чамдык участок- орук адаа-биле суг эрттирер ларны салыр, а 913-929, 975-992 трлер аразында орук участо- ка капитал септелге ажылдарын

929 километрлер аразында учас- капитал септелге ажылдарына ел кидин түлүк чоруп турар. Орук иле суг эрттирер хоолайлар салыр тарны оюп эртер түр када орук- ылган.

“Восток” кызыгаарлаттыг хары- ыг ниитилелдин лаборантызы Вебер-биле чугаалаштывыс. 913-929 километрлер аразында жакка капитал септелге чорудар ол эртер оруктарның шынарын тур бис – деп, ол чугаалады. – ын чүү хире дыгыжы, дескизи ээн каш негелделер бар. Бир эвес орук кылырының негелделерин- илпес болза, ажылды шынарлыг ар талазы-биле хемчеглерни

алыр бис.

Түр када оруктарның шынарына негелделер ол хире шыңгы болганда, Р257 улуг оруктун шынары дыка эки боор- дур деп бодап сагышка кирер чорду.

– Орук адаа-биле суг эрттирер хоо- лайларны салган соонда бо участка капитал септелге ажылдары эгелээр. Черниц эрий бээрин манап тур бис. Бо участка чер довурак, сай, хая-даш бар болгаш, септелге чорудары дыка-ла берге эвес боор – деп, лаборант Вебер тайылбырлады. – Р257 оруктун 1016

болгаш 2026 километрлеринде тула- ланчак черлер бар, аңаа бергедежир боор бис.

913-929 километрлер аразында учас- токка капитал септелге чорудар үеде оюп эртер оруктарны машинист Евгений Дыдый-оол аар техниказы-биле тырый бастырып турар. Евгений Кончукович орук септелгезинде үшкү сезонун эгел- зэни бо. Ооң мурнунда ийи чылдарда Кызыл биле Абакан аразында оруктун Арадан участогунга ажылдап турган. Ол ам бодунуң ажылынга арга-дуржулгалыг апарган машинист.

2019 чылдың септелге сезонунда кончуг улуг ажыл. Р257 улуг оруктун 975-992 километрлеринде хайнып үнген. А ол дээрге, бөдүүнү-биле тайылбыр- лаар болза, ат-сурагы Кара-Суг деп аржаанның чоок-кавызында Чыраа-Бажы деп черде Кожай хемни кежир көвүргүден Адар-Төш (эрги ады Сарыг-Хөлчүк) арт- тың девискээринде орук участогунга капитал септелгени кылыры-дыр.

Оруктун бо участогундан ырак эвесе Теректиг-Кежиг деп черде участоктуң баазыын тургузуп турар. Ажылчыннар чурттаар вагоннар, чунар-бажың дээш херек-ле бажың-балгатты шуптузун аңаа тудар.

975-992 километрлерде капитал септелге участогунуң начальниги Алек- сандр Зернитке ужураштывыс.

– 17 километр узун дурттуг учас- токка септелге ажылдарын чоруда- рынга белеткел ажылдары адакталып турар. Хамыктың мурнунда бо учас- токка автомобиль транспортуң шимчээшкени айыыл чок болурунга таарымчалыг байдалды шупту не- гелделер өзугаар хандылары, кончуг харысалгалыг ажыл. Ол дээрге сеп- телге ажылдары чоруп турарының дугайында сагындырыг демдектерни тургузары, оюп эртер түр үениң орук-

тарын тудары, транспорттуң каяа кайнаар шимчээриниң, чүү хире дүрген чоруурун баш бурунгаар сагындырган демдектерни тургузары дээш ажыл-ла хөй – деп, Александр Сергеевич тайылбырлады. – Чер эрип, тырып бады баарга, капитал септелге ажылдарын эгелээр бис. А ооң мурнунда капитал

септелгеге херек шупту материалдар- ны сөөртүп эккеп, курлавырын тургузуп тур бис. Капитал септелгени үзүктөл чок кылыры оон дыка хамааржыр. Бо бүгү ажылдарга 40 хире янзы-бүрү тех- никаны, 50 механизаторну, 20 ажылчы- ны хаара туттувус.

Александр Зернит орук тудуунга 10 чыл дургузунда ажылдап келген арга- дуржулгалыг удуртукчу болду. М-54 магистральдын, Абакан хоорайның оруктарының, харын-даа мырыңай Крас- ноярск крайга демир-орук тудуунга ажыл- дап чораан. Курагино – Кызыл аразында демир-орук тудуу эгелээрге, аңаа хаара тудуп болур специалист “Восток” КХН-де бар деп болур-дур.

975-992 километрлерде орук учас- тогунуң капитал септелгезинге киржип турар ажылчыннарның аразында база бо арга-дуржулгалыг кижилер бар. Чижээ- лээрге, Юрий Оюннуң алдыгы сезонун- дур. М-54 магистральды Кызыл – Абакан аразында оруунда Чёрная речка, Танзы- бей, Шивилиг, Кызыл хоорай чоогунда Тос-Булак дээш өске-даа участоктарына капитал септелге ажылдарына Юрий Владимирович киржип турган. Орук адаа-биле суг эрттирер тускай конст- руктор хоолайларны ажылчыннар элтеп турдулар. Ак-Туруг, Кызыл-Даг, Чаа-Хөл

суурлардан, Чадаана хоорайдан аныяк оолдар база орук-септелге участогунга ажылга кирип алган болдулар.

Хоочун чолаачы Владимир Радыгин Минусинск хоорай чурттуг. Орук тудуунга бо чылын ажылдай берген.

– 30 чыл чолаачылап ажылдап кел- геним үеде каяа, кандыг кадыр-бөрт черлерге машиналыг чорбадым дээр. Орук тудуунга карьерден сай сөөртүрү дээш өске-даа ажылдарга бергедешпес боор мен деп бодап тур мен – деп, ол хөглүг чугаалады.

Орукчуларның ажыл-ижи бүдүнгүр-ле болзун!

Хүндүлүг чолаачылар, Р257 улуг оруктун капитал болгаш үүрмек септелге- зи чоруп турар участоктарга кончуг оваа- рымчалыг болунар! Орукчуларывыстың кызымак ажылын, күш-ажылчы чедиш- киннерин, чонувустуң чоон оруун автотранспортка озал-ондактар-биле баксыратпаалыңар.

Тываның Баштыңы Шолбан Ка- ра-оол төп эрге-чагырга-биле каш чылдар дургузунда шудургу дугур- жуп тургаш, республиканың барыын кожууннарынче углап кааны орукта тудуг болгаш септелге ажылдары Красноярскиге эрткен экономиктиг шуулганга дугуржулгалардан улам- чылаар улуг ажылдың эгези-дир. Бийск, Абакан, Кызыл хоорайларны, республиканың барыын кожууннарын таварты Моол, Кыдатче транспорт ко- ридорун тудары экономиктиг шуулган соонда улам тодаргай апарган.

КЭФ-2019-туң ажылының үезинде орук болгаш транспорт четкизин хөгжүдериниң дугайында чугаа чоруп турда, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун:

– Мен кезээде оруктар хөй туттунуп турзун дээш туржур мен – дээни черле чөп-түр.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Арслан АРАКЧААНЫҢ тырттыр- ган чуруктары.

Чуруктарда: Оксана Вебер, Александр Зернит, Юрий Оюн, Владимир Радыгин.

Чагаалар аразындан

Өгбелерниң эрткен оруу

«Төөгүзүн билбес киж, дөңгүр көк бугага демей» деп, өгбелеривис кончуг-ла шын үлегер домакка бодалын илереткен. Шынап-ла, дөңгүр көк буга дээрге адыгуузу мал-дыр, аңаа төөгү-даа, дөргүл-төрөл-даа хамаанчок.

А бистер, тывалар, эрткен төөгүлүг амгы амыдыралдыг, келир үелиг бурун чон-дур бис. «Тыва киж, бүүзү өгбелериниң эрткен оруун, бодунуң төөгүзүн черле билер болза эки» деп филология эртемнериниң кандиди, Тыва Республиканың эртемниң алдарлыг ажилдакчысы Чүргүй-оол Доржу 2015 чылда чырыкче үнген «Мен тыва мен» деп номунда бижээн.

Тывада билдингир эртемденнерниң бирээзи Чүргүй-оол Доржуну Кызылда күрүнениң башкы институтунга өөренип тургаш-ла таныыр чордум. Чүргүй-оол Михайловичиге эрткен 2018 чылдың чайын Танды кожуунуң Бай-Хаак суурда Абросимов аттыг стадионга тыва хүреш маргылдаанының үезинде ужураштым. Тываның алдар-аттыг мөгелериниң аразында адаан-мөөрейни көскү күрүнө ажилдакчысы Оюн Танчайның төрүттүнген хүнүнден бээр 125 чыл ою, база репрессия таварышканындан 80 чылынга тураскаадып эрттирер чүве.

— Сээң орус дылда бижээниң «Танды мой благодатный край» деп номуң-биле таныштым. Ынчаарга бодум амы-хууда «Мен тыва мен» деп номну үндүрдүм. Ында база оюн уктуг өгбелерини бижээн мен, номну тып алгаш, номчуп көр — диди.

Оюн Танчай дээрге мээң төрөлим, кудам болур, ооң уйнуу мээң кады төрөөн думам-биле чурттап турар деп тайылбырлады. Бо чылын Чүргүй-оол Михайловичиниң номун албан-биле тып алгаш номчудум. Тыва өгбелеривистин укт-төөгүзүн оларның аразында оюн уктуг өгбелеривистин дугайында база ол бижээн болду.

Тыва чонунуң база ховар огу Чүргүй-оол Доржунуң «адының бажы» эрте хоя берди, хомуданчыг-дыр! Мооң мурнунда оюн уктуг өгбелеривистин эрткен оруктарын бижээн

чүүлдер ховар турган болза, чоокку үеде харын оларның аттары номнарда үнүп турар апарды.

Валерий Кара-оол «Оюн Танчайның орук-чолу» деп номунда оюн уктуг өгбелеримниң дугайында бижээни меңээ база өөрүнчүг болду. Олышкаш боттарының өгбелериниң дугайында чоннуң бижири турар чүүлдери республиканың кожууннарында эвээш эвес. Ооң бир чижээнге Тес-Хем кожуунун хамаарыштырып болур.

2016 чылда Урана Делгер-ооловна Эртине «Бурун шагдан өгбөм чурту — буян долган Чыргаландым» 2 томнуг номну чырыкче үндүрген. Ол Чыргаланды суурну, ооң ат-сурагыг болгаш хоочун кижилериниң дугайында кончуг эки бижээн болду.

Номну парлаарынга Чыргаландының чурттакчылары чүгле боттары (кандыг-даа эртем ажилдакчылары болгаш чогаалчылар-даа киришпээн) төөгүзүн тыпкаш, номну парлап үндүрген, акшаландырышкын айтырыш база боттары шиитпирлеп, чыып алган, эр хейлер! Мен база оюн уктуг өгбелеримниң дугайында номну уламчылап, ону парладыр, чыып бижири бодалдыг мен. Оюннар, Урянхай-Тываның төөгүзүн таптыг өөренип көөр болза, эң улуг болгаш демниг төрөл бөлүктөргө хамааржыр турган.

Оюн аймактарның төлээлекчилериниң аңгы-аңгы үелерде тыва күрүнени тургузарына ачы-хавыязы улуг. ТАР үезинде оюннарның төлээлери дээди эрге-чагыргага, Тываның Чазаанга, Араттың революстуг шеринге база турганын номнарда төөгүлүг барымдаалар бадыткап турар. Ооң бир көскү чижээ: Ада-чурттуң Улуг дайынында айттанган тыва эки турачыларның 25 хуузу оюннар турган болгай.

Оон аңгыда Тывага болуп турган манчы-кыдаттарга удур демиселге, 1912 чылда Хомду, 1917-1922 чылдарда хамааты дайыннары, 1950-2000 чылдарга чедир Көрөй, Венгр, Афган, Чечен черлерге дайынчы хөдөлүшкүннерге база оюн уктуг эрлер эрес-дидими-биле кирип, амы-тынын-дан-даа чарлып турганы төөгүдө арткан.

XX вектин 30-40-50 чылдарында ханныг репрессия база оларны таварып эрткен. Амгы үеде чамдык улустун ат-сывы безин билдинмес. Номнарда, төөгүдө бижири-даа турар болза, оларның аттарын чүгле ийи, чаңгыс эртемденнер болгаш чогаалчылар айтып, бижээн болур.

Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга чедир эвээш хуусаа арткан. Аңаа уткуштур «Өгбелерим маадырлыг эрткен оруу» деп аттыг номну бижири дээш белеткенип тур мен. Амгы салгал Тываның оюн уктуг өгбелеривистин төөгүзүн аар-берге арыннарын алып көрүп, оларның намдар төөгүзү, үзел-бодалы, чүткүл-соруу, ажил-чорудулгазын билип ап, үнелеп чорзун, ханныг дайын база репрессия, каржы-бак үлгедиглер кажан-даа катаптавазын, алыс шын, чөптүг чорук тергидезин дээш, номну чырыкче үндүрер сорулгалыг мен.

Ынчангаш дайын-чаага кирип чораан дөргүл-төрөлдериңер: кырган-ачаңар, акыларыңар, думаларыңар дугайында солун барымдаалар, солун, төөгүлүг чурктар бар болза, меңээ дузалажырын дилеп олур мен. Маадырларның аттарын төөгүжө меңгедө кири бижири чугула.

Мээң баштайгы номум ТАР-ның 90 чылы таварыштыр Танды, Суг-Бажы — Кочетов суурлар дугайында ырылар чыындызы кылдыр үнген чүве. Ийги номум «Танды мой благодатный край», Акшаландырышкын айтырыгларының уржундан чырыкче үнген саны 100 хире кезек (экземпляр) шала эвээш болган. Танды кожуун чагыргазына номну парлаарына ачы-дузанын көргүскени дээш өөрүп четтиргенимни илередип ор мен. Номнар суму бүрүзүндө ном саңы библиотекаларга чедө бээр чадавас. Чурттап эрткен төөгүсүс кажан-даа уттундурбас ужурул.

Тывада өске төрөл бөлүктөр база ада-ызыгуурунун дугайында улуг назылыг кижилерниң сактышкыннарына дыңнап, аңаа үндөзилеп, архив материалдарын ажиллап тургаш, чыып бижири, ном-дептерлерни үндүрүп, ол ышкаш солун арыннарына-даа болза, аңгы-аңгы чүүлдерни парладыр боор дээрзинге идерең олур мен.

Сергей ОЮН.
Кызыл хоорай.

А. Сарыг-оо адын тывы

Журналист, очу Алексей Бадыевич 1915 чылда Баян-Ойрат-Турага совет школазын дооскаш, Т. Республиканың хар гелелинге телеграф соонда Саң-хөө я инструктор-ревизор эргелекчизиниң ора болуп ажилдап тур тия обкомунун инс албан-дужаалче ши Аңаа ол 1953 чыл очулдурукчулап аж

1972 чылда «Шыга, дараазында кү Телерадиокомитетин чылдан) очулдурук ажилдап чораан. Ор алтай, бурят дылда чугаалаар турган. дарда эки түнелдер дап келгени дээш А. оол «Шылгараңгай кү дээш», «Күш-ажылчы дээш» деп медаль шаңнаткан.

Талантылыг очулду адын Баян-Кол суурну теказынга тыпсырын күш-ажылдың хоочун Баглаева, Баян-Кол чагырга даргазы Э.С. Чылы кожуунун удуртул мооң мурнунда дилээн

Кызыл кожуунун Т чилер хуралының апр болган сессиязынга де ук дилегни хандырап ду шиитпирни хүлээп алг

Хенче-Кара М «Вести Кызылского на» солунунуң кол ред

Чоннар аразында найырал

Иссык-Кульдун Тываже

Кыргызтанның Иссык-Куль деп облазы ол чурттуң соңгу-чөөн талазында чаттылып чоруткан. Бо областа 450 муң ажыг чурттакчы чон бар, ооң төвү Каракол хоорай. Республиканың найысылалы Бишкек биле Иссык-Кульдуң аразы 250 километр. База бир улуг хоорайларының бирээзи Каракол биле аразында чонну автобустар аргыштырып турар. Күрүнө дылы кыргыз биле орус дыл. Үндөзін чурттакчылары чер болгаш мал ажил-агылыг болганындан улуг-биче бүдүрүлгелери база хөй.

Кыргыз омактыг сайгарлыкчы Бакытбек Маалиев Иссык-Куль райондан Тываже чээрби ажыг чыл бурунгаар амыдыралдың аайы-биле өг-бүлөзін эдиртип алгаш, көжүп чедип келген. Ол хевээр бо хүнге чедир Кызыл хоорайда идик-хеп садып-сайгарып ажилдап чоруур. Өөнүн ишти Зинат Маалиева биле оолдуг, кыстыг. Уруу Асия Пекин хоорайның дээди өөрөдиге черинде студент, ол 24 харлыг. Огул Бактемир Кызылдың 3 дугаар школазының 4-кү классчызы. Уруглары чайгы дыштаныл-

газында ада-иезинге дузалажыптар чаңчылдыглар.

Өг-бүлениң эр ээзи Бакытбек Токтобаевич төрөөн хоорайына чурттап тургаш-ла, биче сайгарлыкчы ажылын эгелеп алгаш, Тывага уламчылаан. Саян дагларының эдээнде чурттаан тыва чон биле кыргызтарны чаңгыс дазылдыг төрөл аймактар деп санап чоруур. Ынчангаш-ла дагыг республикага төрөөн чурту дег ынак, ол хире чоок бердингенер. Харын-даа кыргыз оолдар тыва кыстар-биле өг-бүлө тудуп, интернационалчы эп-найыралдыг, бот-боттарын таныжар кудашкылар апаргылаан таварылгалар эвээш эвес.

Амгы үеде муң беш чүс хире кыргыз омактыглар уруг-дарыы-биле кады Кызыл хоорайда чурттап турар. Ак-Довуракта, Шагаан-Арыгда эвээш саныг кыргызтар бар. Оларның ажылы колдуунда-ла идик-хеп садып-сайгарып. Мынчалдыр ажилдааш, уруг-дарыын өөрөдип, эртем-билигге чедирип ап турарлар. Боттарының кызымаккайы-биле чурттаар оран-саваны хөдөзилеп чурттап

Бакытбек Маалиев.

келген-даа болза, чогуу төрөөн хоорай, суурларында төрөлдериңге эзедип каан бажың-балгаттыглары-даа бар.

Чээрби, үжөн чылдың дургузунда Тывага чурттап келген болгаш, чоннуң езу-чаңчылдарын эки билерлер. Наадым, Шагаа байырлалдарын тывалар-биле эгин-кожа демниг эрттирип, боттарының чаагай чаңчылдарын база таныштырып, делгелгелерге кирип келгенер. Чылдың-на август айда «Курбан-Байрам» деп байырлалын демдегледип турар. Мусульман чоннуң эң кол байырлалы ол. Кызылда кыргыз омактыглар бо чаагай-чаңчылын сагып, эрттирип чоруур. Бо бүгү ажил-херекти башкарып турар харысалгалыг киж, база кыргыз чоннуң ниитилел даргазы Бакытбек Маалиев ол. Оон ыңай найысылалдың базаарында идик-хеп садып турар кыргызтар республикада хөй уругларлыг болгаш орулгазы эвээш өг-бүлелерге ачы-дузанын көргүзүп келген база ТР-нің национал херектер агентилели, Кызылда өскүс уруглар ал-

бан черлери-биле сырый харылаша Чоннарның найыралын быжыглаар кириген үлүг-хуузу база үргүлчү чор турар ачы-дуза чедирилгези дээш эр чылын Тываның Чазааның Даргазы өөрүп четтиришикин бижиин Бакыт Токтобаевичиге тывыскан. Оон өскө шаңнал-макталдары хөй.

Тыва — кыргыз чоннарның харылаш чыл санында улам быжыгып орад, он бурунгаар аныяк өг-бүлө Азат, Алтын база-ла Кызыл хоорайга көжүп келт нер. Үжөн хар үезинде сайгарлык аныяк өг-бүлө беш чаптанчыг уруглар 1998 чылдан бээр көшкөн төрөлдери чанынга кээп, садыг-саарылга кыл ажилдай бергенер. Чоннарның найылын доңнаштырган Улуг-Хемниң найы хоорайда аңгы-аңгы язы-сөөк аймак аразында эп-найыралдыг, демниг ажилдап-чурттап чоруурлар.

Асия ТИЛ

Арслан АРАКЧААНЫҢ тырты

Зинат Маалиева ажил үезинде.

Спорт

“КҮЧҮТЕННИН” ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Ас Семис-оолович Моңгуш Сумо хүрешке Россияның дакпыр, Европаның чеди дакпыр чемпиону, «Евро-тулган сумоторийи», делегейниң ийи дакпыр чемпиону, Делегей кубогунун эдилекчизи, самбо Азияның чемпиону, тыва хүрешке “Наадым” аралының он чеди дакпыр чемпиону!, «ТР-ниң Күчүтен мөгези», «ТР-ниң Күш-культуразының спортунун алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг болгаш Республика ордениниң эдилекчизи.

Моңгуш бичии оолдарны тыва хүрешке өөредир, азын азындан шырак мөгелерни илередип тывар биле хөй-ниитичи ажилды чорудуп келген. Ооң бир Күчүтен мөгө Аяс Моңгуштуң шаңналы дээш хүреш азын бичии болгаш элээди назы-харлыг мөгелерниң чылдың-на эрттир турары.

субботада, апрель 6-да, Кызылда “Херел” спорт Күчүтен мөгө Аяс Моңгуштуң шаңналы дээш маргылдаа өткөн. Ук маргылдаа бо чылын дөрт дугаар эрткени ол, бүгү республикадан бичии болгаш элээди хар-назынныг киришкен. Маргылдааның киржикчилери мөгелерни ар аайы-биле 5-6 хардан 17-18 хар чедир бөлүктөргө. Тыва хүрешке маргылдааларга шүүлген болгаш пешкен, шаңналдыг черлерни чаалап алган оолдар азында эвээш звес.

Күчүтен мөгениң шаңналы дээш маргылдааның эң со- ээ 17-18 харлыг мөгелер азынга хүреш болган. ээрге бо хире назы-харлыг оолдар хүрешке элээн уржугалыг апарган мөгелер. Оларның азында ожуун, харын-даа республика чергелиг тыва хүреш дааларының тиилекчилери бар. Ниитизи-биле 68 эвис кырынга күжүн, арга-мергежилин шенешкеннер. нгыя сөөлгү сегиржип алышыкынар кончуг шалыпкын чараш болган. Чидиг демиселдин түңнелинде Эрзин нун аныяк мөгези Сандак Баазаң-Доржу шүүлген.

Күчүтен мөгө Аяс Моңгуштуң шаңналы дээш 15-16 харлыг азынга хүрешке база-ла Эрзин кожуунун мөгези Кудерек шүүлген.

ы-хар аайы-биле боттарының бөлүктөринге шүгген

болгаш үжүүрлешкен, шаңналдыг черлерни элээн мөгелерни акшалар болгаш сергелер-биле шаңнаан.

Маргылдааның судья коллегиязының шиитпири-биле тыва хүрештин аргаларын чараш ажыглааны дээш шаңналдарны база тывыскан.

2004-2005 чылдарда төрүттүнген оолдар азынга чараш хүреш дээш Доржу-Самбуу Ондар шаңнаткан, элээди мөгөге “Күчүтен” деп бижиктиг улуг тортту тудускан.

17-18 харлыг мөгелер азынга салыгларга шырак дээн мөгелер-биле сегиржип ап, чараш аргаларны ажыглааны, үжүүрлешкени дээш акша шаңналынга Каң-оол Сорукту төлөттиг болган.

Күчүтен мөгө Аяс Моңгуштуң шаңналы дээш чылдың-на эрттир турар маргылдаа бичии болгаш элээди мөгелерниң тыва хүрешке мергежилиниң өзериңиң база бир чадазы апарган. Оларның азында келир үениң Күчүтен мөгелери бары чугаажок.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Хүрешүзүндө.

Эртемден Дарыма Ондарның 85 чыл ою...

2019 чылдың апрель 10-да (1934-2000) республиканың алдарлыг ажилдакчызы, аас чогаалының чыыкчызы, улусчу эмчи, астролог, эртемден Дарыма Киш-Чалаевич Ондарның төрүттүнген хүнүнден бээр 85 чыл оюн бо чылдың апрель 11-де өскөн-төрээн черинге демдеглээр.

Эртемденниң юбилейинге тураскаадып, Алдан-Маадырның «Самбажык» Культура бажыңга эртем-практиктиг конференцияга Тываның алдар-сураглыг чогаалчылары, эртемденнери, аас-чогаалының мөгейикчилери, аныяк-өскөн аңаа киржир.

Дарыма Ондар 1954 чылдан эгелеп, эң баштай Алдан-Маадыр школазынга кижизидикчи башкылап, дараазында Саглының, Алдан-Маадырның, Суг-Аксының школаларына башкылап тургаш-ла, аас чогаалын чыып бижип чораан. Ооң аас чогаалга сонугралын хамыктың мурнунда авазы Серенмаа Балбыровна биле кырган-авазы Монгуш Инежик оттурган. 1966 чылда Тываның эртем-шинчилел институтунун литература болгаш фольклор салбырынга ажилдай бергенде, ооң шуут дорт кылыр эртем ажылы, хүлээлгези апарган. Ол чүгле республиканың иштинге звес, а Моолдун Сенгел тываларының аас чогаалын мога-шылаг чок чыып келген. Дарыма Киш-Чалаевич эртем ажылындан аңгыда, улусчу эмнээшкин, астрология талазы-биле сөөлгү чылдарында ажилдап, улус-чонга ачы-буянын чедирген буянын кижип болур.

Бо бүгү ажил-херектерни чорударынга, сарыг-шажынның өөрединге бердинген, улусчу чаңчылдарның суртаалчызы Дарыма Киш-Чалаевич Ондарның уругларының иези Дайгыма Астыкпановнаның үлүг-хуузу улуг болган. Ол тыва улустун аас чогаалының камгалакчызы, суртаалчызы.

Бо эртип турар конференцияның кол сорулгазы – төрээн черниң алдар-сураглыг кижилериниң дугайында эки билип алыры база Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, аас чогаалының чыыкчызы, эртемден Дарыма Киш-Чалаевич Ондарның эртем ажилдарын аныяктарга чедингир өөредип, кижизидери болгаш ам-даа улустун аас чогаалын чыып, уламчылаары болур. Кол чүүл аныяктарны тыва чаңчылдың өзээнче ээлдирери.

Конференцияга тыва улустун бурунгу аас чогаалы: дүрген чугаалар, тывызык-тар, тоолчургу чугаалары, тыва улустун ырлары, кожамыктар күүселделери колдап турар. Ол бүгү Дарыма Ондарның эртем ажылынга тураскааттынганы чоргааранчыг. Конференцияның киржикчилеринге чогаадыкчы ажил-ижи дүжүктүр, байлак болурун күзеп каалыңар!

Лидия ИРГИТ, чогаалчы.

Чыл-иштиң кижилери

СӨС-БИЛЕ ЭМНЭЭР...

ы-хар улгадырга, аарыг-аржык йагар тыттып, эмчи дузазын иче албадай бээр. Ынчан-ида ийи катап Кызылдың 1 поликлиниказынга кижиниң минге чугула херек витамин-салдырып, нугуушкун болгаш лтура кабинеттеринге эм-алырымга, мага-бот чиигеп, аарыгы чидип, шымбай мен. Ол ышкаш ап турар эм-тен-даа күштүг эмчилерниң, естраларының аарыг улуска ылгазындан, оларның чымчак, сөстеринден база сегип, күш уарымны эскердим.

ыгаш “сөс-биле эмнээр, сөс-биле деп мерген чугааның утказы-даа ул турары ол.

иң поликлиникавыста ажылынга ен эмчилер, эмчи сестралары аңгы чыдып эмнедир салбырда

бар. Саяна Сарыг-ооловна Куулар кли-никтиг ординатураның доозукчузу, дээди категорияның невролог эмчизи салбырны билдиги удуртуп, аарыг улусту чедиш-кинниг эмнеп, кижип бүрүзүн кичээнге ийлиг дыңнап, сүмезин берип, ак сеткилдиг ажилдап турар.

Эмчинин оожум-топтуг үнү, кезээде хүлүмзүрүп чоруур аажы-чаңы безин аарыг улустун сагыш-сеткилин чиигедип, аарыгын эмнеп турар. Саяна Куулар 1999 чылда Иркутскиниң күрүнениң эмчи институтун кончуг эки дооскан. Ол – ТР-ниң Дээди Хуралының, Кадык камгалап яамызының хүндүлөп бижиктериниң бол-гаш өске-даа шаңналдарының эдилекчизи.

Хүндүскү салбырның эмчи сестрала-ры Марина Кара-ооловна Дам-Сюрюн (Кызылдың эмчи колледжин дооскан) бо салбырда ажилдаандан бээр 7 чыл, а Чойганмаа Кара-ооловна Дамдың оол (Ачинскиниң эмчи училищезин дооскан)

Кайгамчык шалыпкын, мөзү-бүдүштүг, ажылынга бердинген аныяк кыстарны аарыг улус мактап, чугаалажып тур-дулар. Ынча хөй кижиге эм дамды-ладып, янзы-бүрү эмнер сыкыртып, бергедей берген улуска эмчи чалап, халчып турда көөрге, ажылынга ден-ди өөрөнгөн, дүрген, эптиг-эвилең деп чүвези аажок. Оларның ажил-ижин үнелээн шаңналдар, хүндүлөп бижиктер немежип турары өөрүнчүг.

Аарыглар чылдан чылче өскерлип, эмнээшкениң аргалары доктаамал чаарттынып турар чүве болганда, эмчи кижиниң ажылының шынарының экижи-ринге оон дуржулгазы кол рольду ойнаар. Бо салбырның эмчилериниң ажил-ижи-ге кызымаан, дуржулгалыгын кижип эске-рип каар. Аарыгны чүгле эм-биле звес, а нугуушкун болгаш күш-культура база шынарлыг эмчи дузазын чедирер дериг-херекселдерниң ачызы-биле эмнээри көрдүнгөн.

Нугуушкун болгаш күш-культура өрээлдеринде оруннар, спортчу дериг-херекселдер эрги, чедишпес-даа болза, аарыг улустун кадыкшылын экижидер аарыгы дыка эки ажил-

дап турар. Хол-биле нугуушкун кылыр өрээлде оруннар кыйырткайнып турар болганындан аарыг улуска-даа, масса-жистерге-даа берге байдалды тургузуп турар. Ынчалза-даа дуржулгалыг, үр чылдарда ажилдап чоруур массажистер: Баян Суртопович Ондар, Екатерина Доржуевна Уланова, Арыя Ырызаевна Агыын аажок кызымак, шудургу ажилдап турарлар.

Массажист ийи холу-биле улуг күш үндүрүп ажилдаар кижип. Ынчангаш нугуушкун үезинде оларга таарымчалыг байдалдарны тургузары чугула. Бичии өрээлинде 3 массажист сыңмарлажып, ийи орунда ээлчежи, аарыг улусту нугуп, эвилең-ээлдек хүлээп, чоннун ка-дыкшылын быжыглап, дузазын чедирип турарлар.

Эмнелге черлеринге эмчи дузазы бедик деңгелге, шынарлыг болур болза, чоннун кадыкшылының байдалы эки-жип, аарыглар кедеревес болгаш өске хоорайларже эмнедир дээш берип турар квоталарының чарыгдалдары кызырлыр болгай.

Галина ХОМУШКУ, Кызыл хоорай.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации **Ондар Дозураш Владимировича** о предоставлении земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенного пункта для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, д. 2 «б», с общей площадью 1500 кв. м. с кадастровым № 17:14:0101027:463 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 07.03.2019 г. №130).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8(394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 09.05.2019 г.

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации **Чаштыг Олег Копуйовича** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 49 (сорок девять) лет из земель сельскохозяйственного назначения для выращивания зерновых и иных сельскохозяйственных культур, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин» поле №1, общей площадью 78094 кв. м. с кадастровым №17:14:0502003:225 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка 11.05.2018 №357).

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению и для ознакомления со схемой расположения земельного участка обратиться по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, д. 8в, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна.

Дата окончания приема заявлений 09.05.2019 г.
Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна Кенден Х.П.

В администрацию муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации **Шыгырап Кежик Шолбановича** о предоставлении земельного участка в аренду на 49 лет из земель сельскохозяйственного назначения — животноводство, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Ак-Дуруг, м. Кызыл-Хая, с общей площадью 85000 кв. м. с кадастровым №17:14:0601001:208 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 06.03.2015 г. № 95).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 09.05.2019 г.

В администрацию муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации **Чигден Ренада Александровича** о предоставлении земельного участка в аренду на 49 лет из земель сельскохозяйственного назначения — выращивание зерновых и иных сельскохозяйственных культур, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, в 3114 м. на юго-запад от с. Чаа-Холь, местечко Терезин, поле № 1 с общей площадью 21648 кв. м. с кадастровым № 17:14:0502003:60 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 07.10.2014 г.).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 09.05.2019 г.

Өөрүп четтиришишкн

Сүт-Хөл кожуунун Алдан-Маадырга м. суурнун үндөзлекчилеринин бирээзи чораан **Какаа Сандыковнанын** 95, ачам **Бавук Санае** 100 харлаанынга (кайызының-даа март 8-те төрүнү) тураскааткан сактыышкын кезээзин ту чагыргазы болгаш культура бажыңының директору удурутулгазы-биле эрттирген.

Байырлыг кезээге суурнун улуг назыныглары сезен ажыг харлыг, күш-ажылдың хоочуну йыза Дамдыновна Ондар, Маспын Максимовна болгаш хоочуннар Маска Хаажыкович Ооржак Шалдыговна Ховалыг, Валентина Максимовна Чечек Букуевна Монгуш, Ооржак Кара, Сарыгла Монгуш Сүгдер, кожуунун Хоочуннар чөвүлели газы Кирилл Санчьевич Ооржак, күш-ажыл эрге даргазы Аяна Кирилловна Монгуш, кожуунун ту Төлөзлекчилер хуралының секретары Марина Бавна Монгуш олар киришкенер.

База бир демдеглезе чогуур чүүл мээң дамчыштыр дилээм езугаар ол хүн мындыг сак кезээзи эртер дугайында чарлалды баш бурунгавы болур. Ол дээш Алдан-Маадыр сумузуун б Уран Дыгбашовна Ховалыгга, Арбак Маскаевич О Хоочуннар чөвүлелин даргазы Клавдия Соц Донгакка, Культура бажыңының директору А. Сереновна Монгушка база Суг-Аксында думай Монгуш Слава, Ондар Татьяна, Алдан-Маадыр Деге Олег, Катя база Донгак Эрес, Аля база Ак-Дан Ольга Ооржакка өөрүп четтиргениви илер.

Сактыышкын болурунун мурнунда эртенгашта суурнун чагырга даргазы Арбак Ооржак ганизастааны мээң совхоз директорлап турга кады ажылдап чораан тускай эртемниглер колбу Оюмаа Донгак, хову бригадири Маска Ооржак, Тойлуг-оол Ондар, Оргу-Шөл хойжу бригаданын гадири Юлия Саая, бухгалтер Долгар Ондар ол эртенги ажыл хуваалдазын эрттирип, ол үеде ча ажылынга белеткел: суггат, үрезин, техника, айтырыгларының дугайында чугаалашканым солу.

Ол кезээ чыылган чонга композитор Владимир, Раиса Ооржак, Валентина Ондар база бажыңының бот-тывынгыр артистери солун көргүскенер.

Сактыышкын кезээзинге киришкен чонумга деримге улуу-биле четтиргенимни илеретпешкадыкты силерге күзедим.

Макар Д.
Кызыл.

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР

Кызыл хоорайның №2 ортумак шко 2007 чылда дооскан **Шончалай Бори САРЫГЛАРНЫН** адынга тывыскан аттестиктенин барымдаалааш, ону күш чок деп с

Телефон для размещения рекламы, объявлений, поздравлений в газете «Тувинская правда», «Шын» и на телеканале «Тува-24» 8(394)2-18-10, 3-39-45. Редакция принимает заказы на съёмку короткометражных фильмов.

Электронная почта: shyntuva@mail.ru; tuvpr@tuva.ru

Прокурорнун хыналдазы

Чеди-Хөл кожуунун прокуратуразы көдээ суурнун хамаатыларының чурттап турар байдалдарын экижидеринге үндүрген субсидияларны сорулгазынга дүүштүр чарыгданын хынап турган. «2014-2020 чылдарда Тыва Республикага көдээ ажил-агыны хөгжүдери болгаш көдээ ажил-агый барааннарын, чиг эдин (сырьё), аш-чем рыногун таарыштыр башкараар» деп регионнун күрүне программасының шугуму-биле Чеди-Хөл кожуун көдээ суурларда чурттап турар хамаатыларның амыдыралының байдалын экижидер арга-биле бажың тудуп алырынга 667 900 рубль социал телевидени алган.

Программаның негелдези-биле ол социал телевидени агроулетпүр комплекзинде азы социал адырда ажилдап турар аныяк өг-бүлелер болгаш аныяк специалистер алыр эргелиг.

Хынап көөрге, ыңдыг субсидияны 2016 чылда алган хамааты агроулетпүр комплекзинде азы социал адырда ажилдавайн турар болган, 2018 чылдың май айда

безин бажыңының тудуу доозулбаан болган.

Кандыг-даа үндөзүн чокка 667 900 рубль түңгү социал телевидени хоойлуга дүүшпес өзү-биле ап алган хамаатыга ол акша-хөреңгини федералдыг бюджетче болгаш Республиканың бюджетинче кирип, төледип бээринин дугайында прокурор иск-негелдени бирги чаданың судунче кирирге, суд негелдени хандырбайн ойталаан.

Кожуунун прокурору судтун шийтипиринге чөп-шээрешпейн, апелляцияг бижикти кириген. Тыва Республиканың Дээди судунун хамааты херектер талазы-биле суд коллегиясы херекти сайгарып көргөш, бирги чаданың судунун шийтипирин күш чок болдурга, иск-негелдени хандыраар дугайында чаа шийтипирин үндүрген.

Судтун шийтипирин күүседип айттыглан акша-хөреңгини федералдыг бюджетке болгаш Республиканың бюджетинге ук хамаатының төлээрин кожуунун прокуратуразы контролдаар.

Чеди-Хөл кожуунун прокурорунун дузалакчызы Б.О. САЛЧАК.

НАРКОМАН ЧОЛААЧЫ ИЛЕРЭЭН

Кызыл хоорайның прокуратуразы орукш кининин айыыл чок чоруун хоойлу езугаа турарын хынаар ээлчеглиг хыналда үезинде тиктиг бүдүмелдерни бодунга ажылгап турга республиканың наркодиспансеринин чуртар, 2026 чылга чедир хуусаалыг автотра башкараар шыныылгалыг Кызыл хоорайның чызын илереткен.

2014 чылдың декабрь 29-та үнген Россия Федерацияның Чазаның № 1604 Федералдыг хоойлуну чүүлүнүн «Орук шимчээшкенин айыыл чок дугайында» доктаалы езугаар эмчи шинчилг түңнелинде наркотиктиг бүдүмелдер ажылгап билдинип келген хамаатылар автомашина ба эргезин казыттыраар.

Прокурорнун негелдезин Кызылдың хоор өөренип көргөш, бүрүнү-биле деткээн. Судтун хоойлу езугаар күш кирген.

Светлана
Кызыл хоорайның прокуроруну дузалак

солуннун сайтызы://shyn.ru

электроннун почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11250 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 31

«ШЫН»

ТУРГУЗУКУЧУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.
Редакторнун хүлээлгезин
күүседип турар К.К. Монгуш.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Редактор — 2-01-35.

Редакторнун оралакчызының
хүлээлгезин күүседип турар М.О. Ондар — 2-17-91.
Секретарь (А.К. Куулар) — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Реклама, чарлал килдизи (С.С. Кузугет) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫН КИЛДИСТЕРИ:

Нийтиел-политиктиг болгаш социал айтырыглар (редактору Ш.М. Суван).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Д.Б.Түлүш, корр. Ш.Н. Ховалыг).
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (А.К. Ооржак, Р.Д. Демчик, А.А. Лагбы).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мамчы.

Расч. счет № 406018106000010000001
УФК по РТ (И/СЧ 30126546360)
БИК 049304001 ИНН 1701062430
КПП 170101001
Отделение — №5 Республика Тыва,
г. Кызыл.
ОГРН — 1191719000395

Государственное автономное
учреждение Республики Тыва
«Издательский дом «Тыва-медиагрупп»

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдары
торларының бодалдары редакциянын турук
дүүшпейн барып болур. Айтыглан сандары
өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу юккелерге — 11530.
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катал үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужаганы
график езугаар — 18.00, херек кырында — 17.00
Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефоне дара